

A mindenség tiszta ingei

Tornai József válogatott verseiről

„A szabadság az a varázsfogalom,
ami mindnyájunkat foglalkoztat,
és azt hiszem, hogy ez a leginkább
mindent magába sűrítő fogalom.”

Tornai József

A Nagy László, Juhász Ferenc, Csoóri Sándor nemzedékével együtt indult, s ma is töretlen erejű költő életműve a XX. század második felének és a XXI. század első két évtizedének kiemelkedő eredménye a magyar irodalomban. A 2017-ben életének 90. esztendejét betöltő, Nagy Lászlónál két évvel fiatalabb, Juhász Ferencnél egy évvel idősebb – a történelmi idők és az irodalmi korszakokat, irányzatokat, küzdelmeket és ezek között kialakított értékeket a szellemében és testében összegzéserejűen hordozó – alkotó (aki 1992 és 1995 között a Magyar Írószövetség elnöki tisztségét is betöltötte) a lírai versein kívül is számos más műcsoporttal: regényekkel, elbeszélésekkel, esszékkel, tudományos igényű elemzésekkel, pályakép-értékelésekkel és műfordításokkal gazdagította irodalmi kultúránkat. Versfordításai közül a legnagyobb elismeréseket két egymástól végletesen távoli létkörzetben született értékminőségnek: a világ törzsi költészetének és Baudelaire verseinek magyarra ültetése kapta.

Már e két tudatosan kiválasztott szellemi pólus tér- és időbeli távolsága érzékletesen mutat rá az e kötetben közreadott válogatott költemények (s természetesen Tornai József teljes költészete és írói világa) műveltségbeli – tartalmi, képzeleti, poétikai – ösztönzőinek összetettségére: arra a már-már páratlan nyitottságra, amely a Tornai-versek háttérében áll. A teljes magyar költészettörténet inspirációi és az európai líra (és a zene-, a képző-, a táncművészet, a folklór) és az egyetemes filozófiai gondolkodás ösztönzései mellett ez a költészet a távoli: az egzotikus, a régi, a primitív, az archaikus emberi világ költői és logikai üzeneteit is alkotó módon fogadta be. „Azt mondtam, hogy ismerni akarom azt az első pillanatot, amikor az ember, vagyis az ősember megnevezte a dolgokat” – mutat rá kíváncsisága elemi indítékára. Feltápláló forrásai között a dél-amerikai, az ausztrál, az afrikai és az ázsiai folyók kanyarulatai mellett született, sokáig szóbeli s csak később papírra vetett irodalom vagy a sámándobok ritmi-

JÁNOSI ZOLTÁN (1954) irodalomtörténész, egyetemi tanár. A *Magyar Napló* főszerkesztője.

kája is a nagy kihívás erejével fér meg egy számára modelleket kínáló művészeti térben a klasszikus görög-római hagyománnyal vagy az avantgárdokkal. S Kant, Spinoza, Jaspers, Sartre, Heidegger s a többiek filozófiájával, Bach, Sztravinszkij, Bartók zenéjével s a XX. századi festészet nagy alkotásaival is. Az antropológiai útjára – és abban verbális-irodalmi múltjának legkülönbözőbb stációira – teljességigényűen visszatekintő ember nagyon tág időhatárok között teremtett értékei egymással vitatkozva és egymással ölelkezve, egymás homlokának és felismeréseinek ütközve, ám egy korszerű, egyedi létszemléletet és poétikát építve találkoznak Tornai József verseiben. Amely – az egyetemes hatások vektorai közepette – nemcsak nyelvében, hanem teljes történeti és lételemző törekvéseiben is merészen magyar, ahogyan az erre irányuló elemi biztatást a költő már gyermekként, a Dunaharaszti nádasaiban fúvó szélről s az ott élő emberek mondataiból hallotta s megtanulta. „Ez a világ nekem az erdők, dombok, vadvizek világa volt. A Kis-Duna, a Kis-Dunának a szigete, madárvilága, állatvilága, a falu, az alsófalu. Számomra ez még egy teljesen szerves, organikus természeti világ volt vízzel, erdővel, földekkel. [...] A természet megszólít, és ennek a szólítására válaszolni kell” – emlékezik később. Majd legkedvesebb költő és író elődeitől: Illyéstől, Weörestől, Veres Pétertől feléje áramló üzenetekkel erősítette meg a szülőföldről felszakadó örökséget, s fejezte ki hűségét s kötelességeit hazájához, egyre inkább az adott magyar és európai világ kritikáján élesedő szavakkal a maga fájdalmas tanulságain, hasonló utakon járva, mint legközelebbi barátai: Nagy László, Csoóri Sándor, Juhász Ferenc, Kósa Ferenc, Sára Sándor és mások.

Tornai József versesköteteinek sora mintegy hét évtizedes küzdelem: alkotás, tanulás, művészet- és társadalomértelmezés révén lett fokozatosan, de mind félreérthetlenebb módon kivételes hangú entitás a magyar költészetnek. Költeményeinek már a műveltségi bázisa is ritka tájékozódási nyitottságot, antropológiai tágasságot mutat. Az archaikus, a primitív vagy a nem európai kultúráknak – s bennük alapvetően a mítoszok hozadékainak – a gondolati eredményei mellett a világirodalom számos jelenségén edződött tekintete a létezés filozófiai elemzését folyamatosan elvégző, az ember és a mindenség kérdései megválaszolásának újra meg újra nekirugaszkodó szellemi irányzatok, módszerek befogadásában s ezek értelmezésében is kivételesen gazdag. (Érettségi táján a költő még a filozófiatanári pályát forgatta fejében!) Ez a fajta igényessége az ezekben a gondolati szférákban szintén széleskörűen tájékozódó József Attilához mérhető. Miközben Tornai József filozófiai műveltségét esszékötetei is fényesen igazolják, a költő-szerző ezen a bölcséleti alaplapon a teljes magyar gondolati költészetnek is új színeket s impulzusokat adott. S Tornai tájékozódása a túlnyomó többségében Nyugat-orientált magyar líra történetében – különösen a mítoszok, az ősköltészet, az archaikus poétikai ismeretek, hiedelmek és valóságok szövegeinek tanulmányozása és ezek integrációja terén – az Európán kívüli kultúrák hagyományának tapasztalatai felé is újszerű bátorsággal nyílt meg. Míg számos elődje és kortársa csupán a Kárpát-medence, Nyugat-, illetve

Közép-Európa irodalmának, kultúrájának, történelmének kohéziós terében alkotta életművét, addig ő, merész távolságokba nyilalló erővel, messzi geográfiai és történelmi értékpontokat fedezett fel. Verseinek e jóval az írásban rögzített „irodalom” s a tételes szakralitás tudatformái előtti erőteréből – évtizedekkel az általa különösen kedvelt távol-keleti vallások, főképp a buddhizmus világképe mögött – animizmusok, mágikus látomások, hiedelmek, zoomorf, teriomorf képzetek, archaikus hitlélmények, figurák, rítusok kavarnak elő. Ezek jó része az etnográfia vagy a mítosz kutatás tudományosan is pontosan ismert eleme, más részük a lefordított primitív, illetve törzsi mítoszok és költészetek kútjaiból, a friss és közvetlen élmények katalizátorain keresztül került át versvilágába. Ismét más részüknek forrását a nagy, archaikus emlékezetű eposzok (így a *Kalevala*, a *Gilgames*) vagy a már meghatározható verbális folklórformává vagy műfajjá kövesedett szövegtípusok (köztük az azték, mexikói énekeskönyv, misszionáriusi primitív törzsi gyűjtemények s ráolvasások, siratók, népdalok, spirituáléélmények) adják. Az Európán kívüli területek e távoli hagyatékaiban felcsillanó gyöngyszemek sugártöredékeit a költő-gondolkodó tudatosan építette be verseibe.

A nyugat-európai modelltől eltérő irodalmi és gondolkodási utakat kereső, „felfedező” magatartásában s az onnan származó minták alkotó alkalmazásában távolabbról Németh László, Szabó Lőrinc, Fónagy Iván, Képes Géza, közelebről főképp Weöres Sándor, Szilágyi Domokos, Kiss Anna útjaival összevethető, széles sávú nyomvonalakon lépkedett. A sokféle kinyíló életelemező akaratnak e legkorábbi kérdésekre választ kereső antropológiai centrumához Tornai poétikája a magyar és a világlíra kortárs és korábbi törekvéseinek számos tapasztalatát idézi meg. Csak közelebről tekintve elődeire, Vörösmartytól, József Attilától, Szabó Lőrinctől Illyésen, Nagy Lászlón, Juhász Ferencen át a paraszt prózaíró Veres Péterig s Baudelaire, majd a szürrealisták párizsi lélegzetétől T. S. Eliot, Dylan Thomas csillogásáig szervesít impulzusokat költészetébe. S mellettük filozófusok, zeneszerzők, képzőművészek üzeneteit is versei atmoszféráiba vonja. Az archaikus léletelemező és szövegmodellek, nyelvi-metamorforikus és formai üzenetek ezek hatásaival együtt lényegülnek poézisében érzékeny személyiség- és kortükörré. Képzőművészetében is minduntalan felizzik, esszéiben pedig fogalmi síkon is lépten-nyomon megnyilvánul, hogy a szerző szorosan lépést tartott a művészetekre vonatkozó új értelmezésekkel, s figyelemmel kísérte a kor több tudományos diszciplínája, főképp a filozófia, a mítosz- és valláskutatás s a biológia, a fizika legújabb felismeréseit is. Szellemisségének e gazdag szövésű rendjében a meghatározó elvi alap mégis az író élet- és emberszemléletének az a – kortársaihoz képest – szokatlan, messzi időhorizontokat átsugárzó, „meghosszabbított” antropológiai tengelye maradt, amely az európai művészeti gondolkodás szűkebb időben és térben mozgó keretein (és jobbára csak a klasszikus ókortól mérő kultúrtörténelmi korszakain) áthatolva embertanilag is a teljesebb kulturális időhöz alakította a maga alkotói paramétereit. Vagyis azokat a szó szoros értelmében *antropológiai* minőségűvé tette.

A valódi – tehát nem a moszkvai, majd az euro-atlanti szellemi műhelyekben szűkített módon körberajzolt – világirodalommal együtt lélegezve a költő szinte egész élete során egy olyan társadalmi közegben hajtotta végre e szellemi lázadását, amelynek hol Nyugat-, hol Kelet-Európában jelölték ki a kötelezőnek, illetve „haladónak” minősített orientációs pontjait. Szellemi példái között ezért ott vannak a civilizáció legnagyobb lázadói (Buddha, Jézus, Luther) is: „Luthert katolikus neveltetésem ellenére az emberiség egyik legnagyobb hőségének tartom, mert ma már senki nem képzelheti el, hogy milyen óriási hatalommal, mondhatnám azt, hogy totális diktatúrával szemben állt ki.”

S kiemelkedően fontos Tornai József lírája abból a szempontból is, hogy – Nagy Lászlóval, Juhász Ferencsel, Szilágyi Domokossal, Csoóri Sándorral, Kányádi Sándorral, Kiss Annával és más költőtársaival együtt – az egyetemes források mellett belső, nemzeti alapokon felépülő, a folklór (és a teljesebb „népi”) kultúrát integráló, a Németh Lászlótól „bartóki” modellnek nevezett irányzatnak is az „új egyetemesség” programjához kötődő új értéktartalmait tudta verseiben nagyszabásúan megalkotni. „A népköltészet ugyanazt jelenti számomra, mint amit Bartóknak is jelentett a népdal” – rögzíti már korán. Ezt a programját erősítette, hogy a népi-paraszti tapasztalat világképében megfért a legmagasabb tudomány felismeréseivel. „A paraszti józanság öröksége, hogy az ember tudja: van a dolgoknak valami alapvető rendje. Később Heisenbergnél, a nagy fizikusnál olvastam ezt. Ezt pedig nem lehet alapjaiban megszegni, ahogyan a kommunisták tették” – nyilatkozta. „Két nyelvünk van – fogalmazta meg teoretikai igényrel másutt –, mert van egy mindennapi nyelvünk, és van egy második nyelvünk, s ez a népköltészetbeli. A *Tavaszi szél vizet áraszt* vagy a *Kis kece lányom* és a több száz egyéb népdal máshoz nem hasonlítható, mint egy olyan ősi élményhez, ami a gyökeréig feltár valamit, ami rejtetten bennünk volt.”

Az idegen költészeti és nyelvi-kulturális világok meghódítását Tornai József alapjaiban és kezdettől fogva e „bartóki” eszmények szellemében, azok Magyarországról is elérhető egyetemes alapjainak kiszélesítése érdekében, egy kronológiailag és geográfiaailag is gazdagabb emberkép körülírása céljából, igazi kulturális missziót beteljesítve tette meg. S a maga jellegzetes poétikai arculatát – a nemzeti állapotnak és történetnek a pártállami ideológiával szembenálló bemérésekor is – ennek a nagyobb igénynek az arányaihoz igazította. „Mert a nemzet az egy természetes alakzat. A birodalom nem természetes” – hirdette. Esszéiben elméleti síkon, verseinek egyik meghatározó rétegében poétaként mutatta fel az archaikus kultúrákra támaszkodó, „bartóki” örökségű „új egyetemesség” eredményeit. Az ember antropológiai természetének s egyetemes történetének mértékét avatta költői tájékozódása fő irányzékává.

Ez a távoli világokra irányuló reflexeket megjelenítő, az időben és a térben egyszerre kiterjedő alkotói irányulása a hatvanas évektől kristályosodik, erősödik költészetelméleti programmá munkásságában. Elméleti téziseit és poézise karakterét többek között „Bachofen, Morgan, Fraser, Malinowsky, Birket-Smith, Lévi-Strauss, Kerényi” „néprajzi forradalma”, Picasso néger plasztikái,

Henry Moore azték szobrászatra figyelő tekintete, García Lorca, Octavio Paz, D. H. Lawrence, Dylan Thomas, Miodrag Pavlovič költészete, Bartók, Kohán György, Samu Géza művészete távlatából fogalmazza meg. Fogalmi síkon a *Boldog látomások* előszavában érdeklődésének ezt az irányulását ekként rajzolja körbe: „Az első afrikai néger énekeket megismerve, fordítgatva, lassanként beláttam, hogy nem írhatom tovább saját verseimet sem, amíg meg nem tudom: mi történt a költészet, a líra ősmúltjában. Nemcsak a négerekében, az eszkimókében vagy a szibériai népekében, hanem a föld minden táján élőkében.”

Mindezzel a szellemi alapvetéssel, majd költői kiteljesedésével korának – a geográfiai és civilizációismereti szempontból kitáguló, egyes bölcsészeti diszciplínáktól mégis részelvőséget hirdető – zsugorodó szemhatárú: a töredékekbe s a töredezettségbe, az esetlegességekbe, a szűkülő horizontokba, a hulladék-létkörökbe visszahúzódó művészetével szemben fogalmazott meg egy gyökeresen másfelé tekintő poétai magatartást. Műveiben a legnyilvánvalóbban szembe megy a magyar irodalomnak a széttördelt lét élményét kitüntető törekvéseivel. „Alapjaiban az egészet akarom látni, de jól ismerem ezt az örületes gondot” – fogalmazza meg az általa követett modell nehéz szembenézéseit is. Felismeréseit az – a műveltségének mélységeiből felszakadó, hosszú távú történeti tapasztalat – is bátorította, amely egyértelműen tanúsította: a részekbe fogódzó, a töredék meghittségét valló, a parányiban otthont és védettséget kereső emberi és művészi látásmód mellett mindig ott élt az emberek szemében a nagyobb távlatok vágya: a tekintetét a teljesség arányaira függesztő emberi mérték. A Veinemöinenénektől, a Gilgames-akarattól, az *Edda* méreteitől elmozdulni képtelen, a szíve dobbanását a csillagok mozgásához, a Föld lélegzetéhez, a folyók hullámozásához mérő ember mozdulata. Aki örökké nyugtalan a töredékek között, nem érzi jól magát a részletek csonka díszleteiben, s annál otthonosabban mozog a földön – és a költészetben –, minél inkább a mindenségbe tör. Ez a mítoszi leszármazott otthonosabb akár az indiánok síkságain, sziklái között vagy az üres tengerparton is, mint a városok bozótosában. S azért zsarolja, faggatja és ingerli a mindenséget, mert önmagát egyszери tükörképének véli, akihez nem illik a szűkre varrt ruha, a gondolkodás egyedi történelmi korszakokba zárt vagy sztereotip mérőeszközei, hiszen még önmaga változásaiban is a teljesség mámoros átalakulásait szemléli. Ezért igényli a többirányú műveltséget is: „egy magyar költő legyen filozófiailag és természettudományosan is tájékozott, mint ahogyan az volt például Szabó Lőrinc vagy Németh László” – helyezi maga elé a mércét. Folytonosan a mindenség tiszta, hófehér ingeibe öltözik, s ilyen ingekbe öltözteti a szavait is.

Aki ebben a könyvben Tornai József költői arcába tekint, annak homlokára egy ilyen ember alakja sugárzik át. A tágasság otthonná fogadására ösztönzi kötetének olvasóit. „A magyar költőnek otthon kell lennie a világirodalomban” – rögzíti axiómaként a négy világnyelvet (angol, német, francia, orosz) elsajátító költő. A versekben a szerző történelemmel, emberiséggel, kozmosszal perlekedő alakja a folytonos létértelmezés eleven akarataként áll elénk. Örök vitákra

kész fiatal arca átüt kilencven évén, meghatározza vonásait, és feltárja emberi lényegét. A nyugtalanság lázával szemében üt fel még ma is új és új üres lapokat, hogy teleírja azokat a mindenséget, a történelmet kihívó betűivel, a korlátaikat tördelő akarát haragjával, az emberi öntudat fényével s megfogyott nemzedéke dacos jelenlétének üzeneteivel.

Fehérrel ír a feketére. A kozmikus béke tágasabb horizontjának hófehér betűit szárnyként emeli verseibe, s mint az emberi esély szimbólumát hordozza műveinek az *Új Hangban* történt első megjelenései (1955), azután a *Paradicsommadár* című első könyve (1959), majd *Az égígérő föld* (1962), a *Jársz és kiáltasz* (1964), az *Aranykapu* (1967) költői munkái óta. Azután az első műfordításkönyv, a *Boldog látomások* (1977); később a prózakötetek, a *Nap jár a homoktetőn* (1980), *A Lemenő Nap Dombja* (1982) és az első esszékötet, a *Mágia és metafizika* (1995) és a többi könyv sorain át is. A XX. század végi, harmadik évezred eleji történelem hullámzó domborzatán, hazája zsugorodó erdőin, lakosainak kiürülő öntudatán, a világirodalom kevély kapaszkodóin át viszi ezt a szárnyat. Ott húzva-vonva fehéren párálló óriás lélegzetét a fuldokló világban, hegyen és völgyön, a mohóság növényeitől körbeindázott óriási mezőn. S az elfelejtett temetők, a tömegsírok, a feneketlen szakadékok s az egymásra torlódó személyes és történelmi, kultúrtörténelmi emlékek halmaza fölött.

Így megy ebben kötetben is, öreg-fiatalon, így megy a rögből felfénylő eszméivel és fénylő rögeszméivel. Így megy a kulturális antropológia egyetemes színre lépését megelőlegező gondolataival, az emberi lét archaikus tapasztalatóba nyilalló verseivel. Így megy a magyar erotikus költészetnek is új csapásokat nyitva, széthajtogatva az előítéletek szűrős bozótját. Így megy, kezében Baudelaire verseit a harmadik évezred eleji magyar nyelvre ültető kötetének (*A rossz virágai*) tapasztalatával s a kultúrhérosszá emelt Veres Péter költői rehabilitálásával. „Valamiképpen olyan volt Veres Péter, mintha az apámnak lenne egy sokkal magasabb rendű megjelenési formája” – fejezte ki emberi-írói kötődését *Az Alföld parasztsága* szerzőjéhez. Így megy az elődnek fogadott pásztor Sinka óriásira nyitott, modern pupillájának vad szeretetével. S így megy a világ törzsi költészetének Magyarországra hozatalával Fónagy Iván, Radnóti Miklós, Kassák Lajos, Rákos Sándor és más alkotók elszánt művészettágításai és a kis finnugor népek verses műveinek lefordítói után, a glóbusz ismeretlen költészetét szikráztatva élénk saját – gyakran „sírni” akaró – metaforáiban is. Miközben közös antropológiai alapokra figyelmeztet a különböző korokban s társadalmakban élt s élő ember létében és világértelmezésében. „A történetben többnyire ugyanazt mondják el a maorik vagy a különféle indián vagy az afrikai törzsek, az ázsiai törzsek, vagy a bibliai héber törzsek. Hogy volt egy nagy szellem, aki aranyból, kőből, agyagból gyúrt egy emberalakot, és aztán szellemet is lehetett bele tenni.” S az emberi léthez egyetemesen kötődő küldetéstudatot is antropológiai igénnyel fogalmazzák meg felismerései. Azt a költészetében is közvetített akaratot, hogy „a személyiség méltóvá tudjon válni annak a szellemi magaslatnak az igényéhez, ami antropológiailag megszületett az emberben”.

Nemcsak költői tett mindez, hanem élet is – Platón, Kant, Baudelaire és a sámánok között. S közben éber és örök figyelem a filozófia új útjaira, az új esztétikák, az új európai és amerikai kultúra eredményeire – és önmagát fenyegető karmaira is. Támadás versben, műfordításban, esszében, szépprózában a metafizika nagy vázlatának összegyűrői, ám helyette csak a Nagy Semmit följajánlók zajongása s a légyeres tér ügyes légtornászai ellen. „Lezajlott a konzumkultúrának az örületes győzelme. A valódi kultúrának az elpusztulása nemcsak azt jelenti, hogy eldobom a régi kalapot, hanem azt is, hogy az agyad is meg van támadva, az elmédet, a tudatodat is sokkhatás éri” – kiáltja felrázóan. S eközben a *teljes* emberi kultúra tünékeny morzéit vési oda verseiben mementóként és új kihívásként is az európai sors láthatatlan totemoszlopára, a máig körülötte lappangó diszkrimináció, a modern és a posztmodern filozófia lappangó kirekesztései ellen.

A gyermekkorában Dunaharaszti folyóparti füzeseiben indiánt játszó Tornai József kilencvenesztendősen is ugyanolyan kíváncsisággal tekint a kitinszárnyán az égbolt sziporkáit megcsillantó, mozgásában-keringésében a mindenség szabályaival játszadozó jánosbogárkára és e jánosbogárka kései utódaira: az atomkor utáni idők fiaira s azok kérdéseire; a modern művészetelméletekre, a neo- és posztkolonialista filozófiákra, mint egykor szűnyogoktól összecsípetten, mezítlábasan. Szabadságát: gondolkodása függetlenségét kivételes olvasottsága mellett abban is megőrizve, hogy sohasem érdekelték a tekintélyek, a kordivatok, a fogsorok közül előharsogtatott tézisek. Az egyetemes mértékekhez: az Isten és a természet szempillantásához, az onnan megértett arányokhoz képest – üzeni sorozatosan – ugyan milyen perspektívát kínálhat fel a folyó történelem, a hatalom érdekébe zárt, a bekerített gondolat? Degas, Van Gogh, Matisse, Bach, Ravel, Händel, Kodály, Bartók, Juhász Gyula, Sinka, József Attila, Nagy László, Juhász Ferenc, Csoóri Sándor, Vas István, Tagore, Camus, Rilke, Schweitzer, Günther Grass, Juhani Peltonen, Jarkko Laine, Kuroszava Akira – s a népdal, a parasztváza és az eszkimó sirató ebben a szabad és egyetemes térben érnek egymással össze verseiben.

S a teljesség irányába nyilazó kíváncsiság az évtizedek kerekein elgördült idő ellenére a költő tekintetében nemhogy apadt volna, hanem emelkedett. Tornai József írásakarata megsokszorozódott az időben. Történelmi idejének sorvasztó jelenségei, az embert minőségében roncsoló erői öregségében is a lázadás dacát korbácsolják fel benne. A centizgető méterrúddarabkák mellé mindig odafeszítve a mindenség mértékeit, a tájékozódó és teremtő alázat fegyelmét, műgondját.

A több ezer oldalt kitevő hatalmas lírai életmű meghatározó költeményei – amelyekből legalább három-négy, a poétikai teljességet az itt kézbe fogotthoz hasonlóan tükröző antológia összeállítható lett volna – a tematikai-gondolati irányokat és a szerző művészetébe szűrődő jegyeket ciklikus szerkesztésű verscsoportokban viselik magukon. E ciklusokban a történelem, a nemzetproblémák, a szerelem, a halál, az Isten és a személyiség belső útjai, a művészet lehe-

tősegeinek koordinátái, a kor alapvető filozófiai és más kulturális kérdéseinek témakörei az Adyéra emlékező teljességben jelennek meg. Az Ady ciklusaival való szerkezeti érintkezés Tornainál is a teljesség igényéből fakad: „Arról soha nem tudtam lemondani, hogy megpróbáljak rálátni az egész létezésre. És éppen, mert abban együtt van költészet, irodalom, Isten-gond, transzcendencia, ontológia, halál, szerelem” – mondja az egyik interjúbán. S hogy a belső erővonalak éppen kilenc ciklus megformálódását közvetítették, az érzékenyen tükrözi a szerző gondolati rendszereinek mélyén a hagyományos európai panel-intellektualitástól való távolságtartását is: nem tíz, nem is öt, hat vagy nyolc, hanem éppen a primitív-pogány örökséget hordozó kilences szám az, amelynek magnetikus pontjai köré, gondolati és poétikai gyűrűket alkotva, témavilágának ciklusrendje kristályosodik.

A *Testük földje* című ciklus a gyermekkor világára: a szülőkre, az otthoni tájra, társakra, majd az otthonból történt kiszakadásra emlékezik. A kiválasztott versek a közvetlenebb rálátási magaslatok után a legtávolabbiakról, a költő öregkorából is visszatekintenek a kisebb haza tájaira, az ott élőkre vagy a már régen a földben porladókra. S ebben a távolodó – ám részleteiben, egyes lelki tartalmaiban mégis egyre inkább közeledő – linearitásban mind egyetemesebb összefüggésekben mutatkozik meg a szülőföld s rajta, akár mitizált látomásokban, akár az emlékezet realista kontúrjaival, az édesanya, az édesapa és az egykori barátok alakja.

A Tornai József költeményeit lépten-nyomon keresztülsugárzó panteizmusnak, az ember és a természet egységét annak káprázatos módosulásaiban megszólaltató műveinek kínálja színpompás, a teljes versmező erejével illatozó csokrát a *Nézem a jázminszirmokat* című második ciklus. Ez az egység olyan alkotásokat sorakoztat az olvasók elé, amelyek ennek az élménynek a gazdagodási fokozatait is hűen tükrözik. S arról is érzékletes képet ad, mint vált egyre inkább többszólamúvá s filozofikusabbá – s egyszerre tragikusabbá is – a költőnek ez a versek alakjában megtestesült létszemléleti iránya. S az ember és a természet boldog összhangjának kinyilatkoztatásától mint vezetett e kapcsolatnak az egyre feszítőbb és fájdalmasabb tapasztalatokat feltáró kimondásához.

A *táncos ég ritmusába* című harmadik ciklusegység Tornai József poétikájának, írói küldetéstudatának forrásaiba és állomásaiba újult bepillantást, ötvözve annak eszmei, etikai, nyelvi és az artistikumát szabályozó egyéb összetevőit is. A lírikusi én egy-egy fontosabb létbeli stációjának megjelenítése helyenként megrázó, helyenként küzdelemfeltáró, másutt filozofikus-bölcséleti rajzait adja a költővé válás folyamatának s egy-egy fontosabb tematikai-magatartásbeli vonásának is. A közvetlen társadalom- és lélekelemzés hangját tükröző versektől a költői pozíciónak addig a kulcsszerepű fokáig jutva el az illusztráló folyamatban, amikor a költő már nem egyszerűen csak mint „klasszikus” értelemben vett poéta, hanem mint az emberi-természeti-transzcendens létszférák háromszögének centrumában álló, mindhárom irányba a mély analízis képességével látó médium tud világról – világairól – megszólalni.

Azt a ritkábban hangoztatott tényt, hogy Tornai József verseinek a nemzet sorsát mérő vonulata is mennyire fajsúlyos a pályán, s hogy ez a verscsoportja a maga értékpontjait és felrázó kiáltásait tekintve mennyire kapcsolódik, távolabbról Illyés, közelebről Nagy László, Csoóri Sándor, Nagy Gáspár és Utassy József nemzeti állapotunkról hasonló kritikát és krízisállapotot megjelenítő műveikhez, az *Álmom egy népről* című versciklus tanúsítja. Azt sugározva és hiteltelítve, hogy Tornai – lírája kezdete óta – mennyire együtt él, gondolkodik, szenved, és keres perspektívákat a nemzetével, annak előbb a diktatúrával folyamatosan szembeszegülő, majd a szabadság esélyeit a teljes nemzet számára felépíteni akaró rétegeivel. A nemzeti történet kezdetéhez az erre vonatkozó történelmi ismeretanyag és mítoszok, legendák révén is visszahajló költő nem csupán a belső, a szinte rituális-mágikus azonosulás hangján szólal meg népéről, magyarságáról, hanem a nép és ország történelmi útjának s jelenének szigorú analízisével s számos múlt- és jelenbeli cselekedetének kemény bírálatával is. E verskörben egészen különös találkozási pontja a nemzeti történelemben pillantásnak – s a transzcendenciának, a szakralitásnak, az erotikának, a szerelemnek és a filozófiának – az a verse, ami az *Emese álma ölyűvel és folyóval* címet viseli. Emese álmában szeretkezik a sólyommal, és a szerző Emese szemszögéből írja meg – egy több mint ezer évvel ezelőtti mondabeli asszonymat – az erotikus élményét. Ami nem egyszerűen csak erotikus élmény, hanem a magyarság születésének a kezdete is. „Egyik nagy igyekezetem volt, hogy a magyar történetet is a kezdetektől a mai napig próbáljam értelmezni” – tekint vissza effajta ösztönzéseit keresve, már az ezredforduló után, pályájára.

Ahogy ezt a sorselemzést kivételesen igényes és állandóan bővülő tudásanyag birtokában lehet csupán megtenni – úgy a költői mesterség gyakorlása sem végezhető e képesség állandó gazdagítása és kísérletező művelése nélkül. Tornai mesterségbeli felkészültségének egyes forrásaira – ennek több meghatározó koordinátájára –, így más művészeti ágak feltápláló ösztönzésére, kiváló művészszemélyiségek példáira mutat rá az *Athéni Timon sírfelirata* című ciklus. Kényszerű mozaikosságában is egyértelműen utalva arra, hogy a Tornai-költemények háttérben nem csupán az erős tehetség felhajtóereje munkál, hanem az irodalom és az irodalmon kívüli művészeti és kulturális világ csodáiból táplálkozó kihívás is: a zene, a tánc, a képzőművészet értékei éppen úgy, mint a népi kultúra vagy a filozófia, összhangban a nagy költőelődök és kortársak inspirációival.

A szerző szerelmes verseinek hatalmas sorából *A nagy kék ing* ciklusa ad válogatást. Az egység szintén kronológiájában tekinti át az adott élménykör belső (érzelmi és poétikai) „történetét”, s olyan meghatározó verseket ad az olvasó kezébe, amelyek e teljesebb versfolyam lelki gazdagságát és főbb tartalmi motívumait tudják közvetíteni. Tornai József életművének az archaikus értékekre tekintés, a filozófiai hangoltság, az ember, a nemzet és Európa sorsának értelmezése mellett egyik legnagyobb kihívása az ember két arca: a nő és a férfi. A szerelmes és erotikus versek kiterjedt csoportja ezért nála nem egy-

szerűen élménylira, hanem az emberlét primer érzékiségét is magába foglaló mindenség-analízis. Teljesség-igényű és nagy távlatokat egymásba kapcsoló világképének egyik kohéziós pontja. Összegző érvénnyel maga a szerző fogalmazza meg, hogy: „Én magam többnyire vallásos módon voltam szerelmes, mert a szerelem lényege az igazi transzcendálás.” A nőben és a férfiban Tornai tehát költészete legnagyobb kihívását, a mindenséget fürkészi. Verseiben képes olyan helyszínekre is elmenni, elutazni, amelyek nem a létező térben, hanem a valaha volt időben találhatók. Az „indián”-verseiben például szinte a Kolumbusz előtti állapotban éli meg a képzeletbeli szerelmet egy álombeli indián asszonnal.

Az ember mibenlétének, küldetésének, kozmoszbeli helyének antropológiai értelmezése szükségszerűen túnt fel, majd képezett markáns arcélű versorozatot a történelemtudományhoz, a filozófiához, a folklórhoz, a biológiához egyforma kíváncsisággal vonzó szerző tollán. Tornai ezzel a szemléleti nyitásával – ahogyan erről ebben a könyvben a *Nyílhegyek* elnevezésű ciklus tesz tanúságot – mint költő „körözi le” a hazai tudományosság egy jelentős részét is, amikor a homo sapiens kultúrájából a filozófia és a történelem, valamint a természet és a transzcendencia koherens kapcsolathálózatában olyan vonatkoztatási pontokat jelöl meg, amelyek a poézis nyelvén adnak analízist a XX. század egyik legújabb tudományága, a kulturális antropológia egyes elemi kérdéseiről. A költőtől felragadott és megtanult „embertani” ismeretanyag a XX. és a XXI. század történelmi tapasztalataival gazdagodva Tornai gondolati költészetének talán a legértékesebb darabjait teremti meg. Bennük a metaforák fogalmakká súlyosodva vallanak a lét szépsége mögött lappangó kegyetlen emberi állapotokról, fájdalmas kilátásokról, a kiszolgáltatottságról, de ezekkel együtt az emberi lét felelősségéről is.

S ezzel a verskörzettel áll a legszorosabb viszonyban az alkotó kereszténységet, más vallásokat, általában a transzcendens gondolkodást s Isten létét és jelenlétét kutató verseinek tartománya. „Az anyám a Bibliából élt, a Bibliát rendszeresen olvasta [...] nagyon tudatos volt bennem a létnek a vallásos értelmezése” – emlékezik később. A szerzőnek – a *József, az újrakezdő* címmel ellátott ciklusban sokrétűen felmutatott – Isten-nyomozása, keresése, hívása és a hittel folytatott polémiája erőteljesen érintkezik filozófiai természetű és önelemző verseivel is. Az itt kiválogatott verscsoport ezeket a kapcsolatokat is felvillantja éppen úgy, ahogyan a kereszténységtől eltérő vallások, létértelmezések irányában tett gondolkodói kísérleteit is. A nem csupán a keresztény kultúra értékeire tekintő versanalízisei a mélyebb világ- és önmegértést szolgálják. „Abban a pillanatban – vallja –, amikor kitekintesz a keresztény gondolkodás világából, nemcsak egy másik világ nyílik meg, hanem a tiéd is jobban látszik.” A hagyományos Isten-kép átalakulásáról, több rétegűvé szakadozásáról és e változásnak a belső és külső stációiról valló költeményei az idő menetrendjében előre haladó olvasatban sokféle izgalmas fordulatot: szembeszállást, békülést és más modulációkat is tartalmaznak.

A *Téli nyárfa* című utolsó ciklus Tornai halálról és öregedésről szóló verseinek sorát helyezi az olvasók elé: az elmúlást értelmező verseket a pálya „hosszú” vonulatából, az öregedésről valló műveket természetesen a „kései” költeményekből. De mit jelent Tornai esetében a „kései” szó, és mikortól számíthatók pályáján a „kései” költemények? Ha az öregedést körülbelül a személyiség hatvanadik életévétől kezdjük számítani, akkor a napjainkban kilencvenesztendő Tornai József ugyanis csaknem harminc éve írhat „öregkori” verseket! S ez nagyjából ugyanannyi esztendő, mint amennyi Petőfi Sándor teljes életideje volt! De az az összegzés, amit Tornai József ez alatt a több mint negyedszázados „öregedési” korszak alatt adott, az elmúlásról szóló verstartomány különleges elmélyülésén túl, azért is különlegesen figyelemreméltó, mert magyar költő, ilyen intenzitásban, ekkora pályaszakaszban az élet végéről (néhány ritka példától, elődtől eltekintve), nemigen küldött még ennyire átfogó, fontos és poétikai-gondolati értelemben is tiszta üzeneteket. A Dunaharasztriból elindult alkotó életműve ebből a szempontból tehát, legyőzve az időt, a tudás, a bölcsesség, az érettség és a nagyon messziről s nagyon messzire látás kivételes versvonulatával ajándékoz meg bennünket. Magyar költőtől mindeddig ritkán olvasott tapasztalatsor, ismeret- és érzelemanyag és elemzőképesség sűrűsödik e ciklusban eleven és lobogó látomásokká, helyzetrajzokká, múltértékelésekké és a legmagasabb rendű poézissé.

Tornai József mágikus iránytűje észak helyett tehát az emberi lét nagy időbeli távolságaiba, a történelembe mutat. Ennek mágikus pontjait keresve mutatója körbeforog a földgolyón, kultúrák, népek, egykori és mai világok szellemi földjeit járja be. Tapasztalatainak a jelenbe szűrésével határozott utakat nyit meg egy karakteres magyar költészeti útnak és kulturális érzékenységnek. Költői műveinek legerősebb üzeneteiben ezért az időben és térben is teljesebb világ és a teljesebb emberi örökség fénye él. Egész életműve monumentális kontraszt a perc, az év, az évszázad s e „villámsújtotta kor” kicsinyes rémuralma, történelmi és kulturális zsarnokságai, tekintélyei és a természet korlátai ellen. Szemben a zsugorodó emberséggel, az emberi nyitottság és antropológiai küldetésünk védelmében, mert ahogyan tézis-tömörséggel kimondta: „Az emberben lévő esély nem a totális humanizáció felé mozdult el.”

Kilencvenedik születésnapján, ahogyan kilencven évvel ezelőtt Dunaharaszti égboltján, ragyogjon fölötte legszebb fényeivel Isten, Manitou és a Szabadság napja, s adjon számára még alkotóerőt a száz esztendő irányába haladó napjaiban!

Tornai József: *A virágos föld titkai*. Válogatott versek. Budapest, 2017, Hittel Könyvműhely.